

PLØYEJORD SOM KONTEKST

Metallsøking, forskning og forvaltning

Jes Martens, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

ABSTRACT: *The plow zone as context*

The Norwegian Heritage Act (kulml.) states in §3 that if a monument is found in an area under cultivation, the cultivation may continue. In addition, the act speaks of the monument as “below the plow zone”, which means that the artifacts in the plow zone are not protected by the act. However, in practice, even finds that occur in the plow zone are marked as cultural heritage sites, which protects their locations from non-professional search. This paper argues that finds that occur in the plow layer reflect what may yet be found (or could have been found at an earlier state) below the cultivation layer. However, the archeological picture is slowly blurred by the displacement and degradation of the objects in the plow layers if cultivation continues. Therefore, the ban on additional search is more damaging than helpful with respect to securing the research value of finds. Additionally, systematic monitoring of plowed-over monuments could be used as an active tool in heritage management. Here, private metal detecting could be implemented in the form of crowdsourcing.

INNLEDNING

Ber man en dansk arkeolog om å nevne én ting som har revolusjonert arkeologien og synet på forhistorien i de seneste tretti årene, vil man med stor sannsynlighet få svaret metallsøking. På samme måte som maskinell fleteavdekking revolusjonerte arkeologien i 1960-årene og førte til et kvantesprang i erkjennelsen særlig av forhistorisk bebyggelse, har metallsøkingen ført til en fullkommen endret oppfatning av betydningen av en rekke gjenstandstyper, organisering og distribuering av håndverk, eksistensen av spesialiserte boplasser med mer i den senere delen av forhistorien og i overgangen til middelalderen. Vi kan best illustrere det ved å sammenligne Jørgen Jensens oversiktsverk «Danmarks Oldtid» med Johannes Brøndsteds klassiske trebindsverk av samme navn. Der Brøndsted kunne nøye seg med ett bind på 460 sider om jernalderen, fyller samme periode i Jensens utgave to bind på til sammen 1325 sider. Ikke minst er yngre jernalder (som i Danmark også omfatter folkevandringstid) ekspandert kraftig fra bare 106 tekstsider pluss noter til 564 tekstsider pluss noter. Det er naturligvis ikke bare på grunn av metallsøkingen, men den er medvirkende og gis til og med sitt eget kapittel: «Med metaldetektorens hjelp» (Jensen 2004: 49–52). I dag snakkes det om sentralplasser, aristokratiske residenser, håndverks-plasser, distribusjonsmønstre, bebyggelsehierarkier med mer (Martens og Bengtson 1999; Stidsing mfl. 2014; Lyngstrøm og Sonne 2014 med der sitert litteratur) – begreper som ganske visst ikke er nye, men som ikke hadde noe materielt uttrykk i arkeologien før denne revolusjonen. Det som kanskje er mer

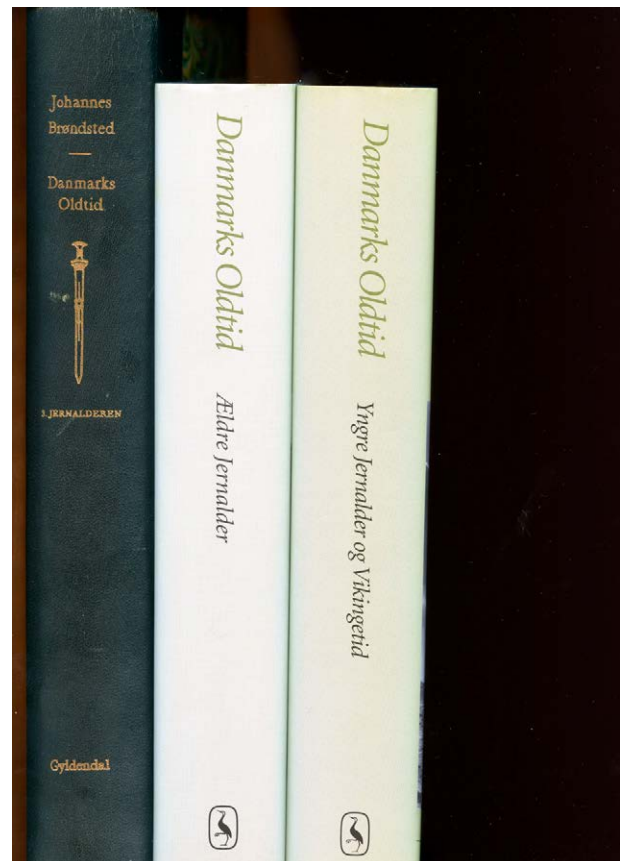

Fig. 1. Jernalderbindene av «Danmarks Oldtid» i Johannes Brøndsteds (1960) og Jørgen Jensens (2003–2004) utgaver.

oppsiktsvekkende, er at den danske metallsøkerrevolusjonen ikke ble drevet av fagfolk, men av private, såkalte amatører, som den danske museumsverdenen tidlig så en interesse i å knytte til seg.

Selv om Norge har en nesten like liberal lovgivning på området for metallsøking som Danmark, så har ikke metallsøkingen i Norge ført til tilsvarende funn eller en tilsvarende revolusjon i synet på den senere delen av forhistorien. Faktisk har det oppstått et gap mellom norsk og dansk arkeologi i de siste tiårene som gjør at det er blitt vanskeligere å sammenligne forholdene i de to landområdene på grunn av metallsøkingens forskjellige suksess i de to land. Målet med dette bidraget (og seminaret som mange av bidragene i denne publikasjonen stammer fra) er å belyse årsaken til dette samt potensialet til metallsøking i så vel forskning som forvaltning. Derfor samlet Kulturhistorisk museum våren 2014 forskere fra Norge, Danmark, Sverige og Tyskland for å belyse de forskjellige innfallsvinklene kulturminnevernet i disse landene har til temaet metallsøking og ikke minst privat metallsøking.

BAKGRUNN

Kulturhistorisk museum er ikke uten erfaring med metallsøking og har også lenge hatt blikk for hjelpe-midlets forskningsmessige potensial (se Rolfsen dette bindet; Pilø 2007; Bill og Rødsrud 2013), men det har fremfor alt vært som ledd i undersøkelser styrt av museet. Det man bare i liten grad har utnyttet, er forskningspotensialet i funn som er kommet inn fra selvstendige søk utført av private aktører.

I forbindelse med Norsk forskningsråds nasjonale satsning på museumsområdet ble det blant annet nedsatt en arbeidsgruppe for agrarbebyggelse. Som representant for Kulturhistorisk museums fornminneseksjon i denne gruppen fremførte jeg i 2010 ønsket om at man inndro norske metalledetektorfunn i temaet for å undersøke om man kunne påvise samme typer lokaliteter og spredningsmønstre som i Danmark. Problemet den gang var at mens de forvaltningsinitierte arkeologiske utgravningene lå til Fornminneseksjonen, lå ansvaret for de innkomne metallsøkerfunnene til Arkeologisk seksjon (AS), som på dette tidspunkt primært behandlet dem som «løsfunn». Da jeg høsten 2012 overgikk fra Fornminneseksjonen til Arkeologisk seksjon, var det derfor med ambisjonen om å gjøre noe med dette. I samarbeid med den nye lederen av seksjonen, Mads Ravn, formulerte jeg et prosjekt til årsplanen om temaet:

Tiltak 25: Utrede mulighetene for nærmere samarbeid med det organiserte metallsøkermiljøet.

Det skal i 2013 utredes å inngå et nærmere samarbeid med det organiserte metallsøkermiljøet. I denne sammenheng skal det også arbeides for at Riksantikvaren utarbeider en nasjonal strategi for

kulturminneforvaltningens forhold til metallsøking og metallsøkere. Det tas videre sikte på å arrangere et seminar ved KHM med deltakere fra museet og metallsøkermiljøet, blant annet for å lokalisere ulike steder som på bakgrunn av mengden og kvaliteten på funnene kan bidra til en bedre forståelse av sentrale jernalderplassers sosiale hierarkiske organisering i landskapet. Dette skal danne grunnlag for mulige forskningsprosjekter knyttet til funn i samlingene som har kommet inn, og vil komme inn, som følge av metallsøking. I dette ligger det også muligheter for mindre utstillingsprosjekt.

Planen var å innlede prosjektet med å innkalle kulturminnevernets parter til et seminar i Oslo om temaet, men det viste seg at Riksantikvaren og Vestfold fylkeskommune kom oss i forkjøpet og innkalte til seminar om temaet på Midgardsenteret 20. mars 2013. Vi tok derfor kontakt med Ragnar Orten Lie, som sto for arrangementet, og avtalte med ham at Kulturhistorisk museum skulle bidra med tre innlegg, ett om forskningsmessige perspektiver på metallsøkerfunn ved forfatteren, ett om administrative aspekter sett fra musealt perspektiv ved Mads Ravn og ett om myntfunn ved Svein Gullbekk – et konkret felt hvor den private metallsøkingen spiller en stor rolle. I tillegg til museets innlegg var det innlegg fra Riksantikvaren ved Jostein Gundersen og Vestfold fylkeskommune ved Vibeke Lia samt et innlegg om kulturminnekriminalitet ved Josephine Munch Rasmussen.

De fleste innleggene på seminaret fokuserte på den stadig økende arbeidsbyrden som den private metallsøkingen påfører kulturminnevernets forskjellige ledd, på praksisen rundt utbetaling av finnerlønn og på kulturminnekriminalitet. Seminaret hadde da også i utgangspunktet vært ment som et forum for diskusjon om kulturminneforvaltningens håndtering av metallsøkerfunn. Representantene ble derfor enige om at det ville være bra om Kulturhistorisk museum arrangerte en oppfølger året etter, hvor oppmerksomheten i høyere grad skulle rettes mot forskningspotensialet. Samtidig avtalte undertegnede med representanten for Østfold fylkeskommune, Anne Skullerud, at vi skulle inngå et samarbeid hvor mine ideer om aktiv overvåking med metallsøker av utvalgte lokaliteter eller eventuelt en hel kommune skulle prøves ut.

Dette ble skrevet inn i museets årsplan for 2014 som tiltak 18:

Tiltak 18: Samarbeid med det organiserte metallsøkermiljøet og aktuelle partnere i kulturminneforvaltningen om undersøkelse av bevaringsforholdene for arkeologiske funn i landbrukets pløyejord.

De siste årenes økte tilfang av metallsøkerfunn, hvorav mange i landbrukets pløyejord, har aktualisert behovet for en nærmere belysning av oppbevaringsforholdene i pløyejorden. Det kan også være interessant å undersøke om en systematisk monitoring av funnlokaliteter kan gi ny og fordypet kunnskap om lokalitetenes art og datering. Problemstillingen er også aktualisert av at landbruket i årene som kommer skal foreta et omfattende dreneringsarbeid, et arbeid som ikke er omfattet av kulturminneloven. I første omgang vil det være aktuelt å kartlegge mulighetene for oppfølging av dette gjennom en forelesningsrekke og et tverrinstitusjonelt seminar våren 2014.

Tiltak:

Gjennomføre et tverrinstitusjonelt seminar om bevaringsforhold, art/datering m.v. av arkeologisk gjenstandsmateriale funnet i pløyejorden ved metallsøking.

Undersøke mulighetene for etablering av et faglig program for den videre oppfølgingen av dette, herunder kartlegging av mulige samarbeidspartnere og av finansieringsgrunnlag.

Nå begynte utviklingen å ta fart. Takket være en opphopning av ubehandlede metallsøkerfunn innkommet til Kulturhistorisk museum mellom 2000 og 2013 oppdaget Birgit Maixner en konsentrasjon av fine funn i området nær en tidligere utgravd storgård på Missingen i Råde (se Maixner dette bindet). En slik lokalitet ville utgjøre det perfekte grunnlaget for et pilotprosjekt, og Maixner satte i gang – i de første stadiene med støtte fra undertegnede, som var med på de forberedende møtene med Østfold fylkeskommune og på å arrangere og gjennomføre det første søket på Missingen 5. april 2014 (Sanden 2014). Tanken var at jeg senere skulle sette i gang et parallellprosjekt i indre Østfold, hvor det var planen at man i en utvalgt kommune skulle tillate søk på kjente overpløydde kulturminner (overvåking ved hjelp av metalledetektor) i tillegg til aktiv søking etter nye lokaliteter. Denne delen av prosjektet ble imidlertid utsatt av hensyn til kapasiteten i Østfold fylkeskommune. Oppmerksomheten ble derfor rettet mot å arrangere og gjennomføre seminaret, som ble avholdt 28. april 2014.

KULTURHISTORISK MUSEUMS ERFARINGER MED METALLSØK

Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo har siden 1990-årene systematisk gjennomført søk i forkant av sine forvaltningsinitierte arkeologiske

undersøkelser, og de fleste av fylkeskommunene i museets ansvarsområde har gjort det samme, men disse søkene har sjelden ført til interessante resultater. Til gjengjeld har museet og fylkene ved enkelte anledninger med suksess gjennomført forskningsinitierte søk i samarbeid med det private metallsøkermiljøet i Norge og med inviterte danske metallsøkerforeninger.

Forskjellen mellom suksess og fiasko synes altså å henge sammen med formålet. Det spørs naturligvis om det faktisk er tilfellet. Forskningsinitierte søk foretas i regelen på utvalgte plasser som forventes å ha stort potensial, og på tidspunkter som er optimale for søking. I motsetning til dette foretas forvaltningsinitierte søk i regelen på lokaliteter som ikke er utvalgt på grunnlag av potensial, men fordi de skal tas bort, og søkene foregår når tiltakshaveren bestiller den arkeologiske undersøkelsen. Det er derfor tilfeldigheter som avgjør hvor godt den pågjeldende lokaliteten er egnet for søk på det tidspunkt søket skal gjennomføres, og forholdene er sjelden optimale.

At været også spiller en rolle, viser et sosialt søk jeg arrangerte i samarbeid med Arne Schau på et overpløyd og delvis utgravd gravfelt på Odberg nordre i Larvik kommune, Vestfold. Søket ble gjennomført 22. oktober 2005 på den nyplanerte åkeren der vi tidligere på året hadde foretatt en arkeologisk utgraving (Ekstrøm og Martens 2006; Martens 2015). Dagen var i forveien kort på grunn av det sene tidspunktet på året, men himmelen var blygrå, det var kaldt og blåste og begynte å regne da søket skulle begynne. Selv om det var et relativt bra fremmøte og søket foregikk på en kjent og funnførende lokalitet, begynte folk derfor å pakke sammen allerede etter en times forgjeves jakt. Det endte med at vi måtte avslutte lenge før planlagt og uten å være sikker på at det resultatløse søket faktisk var representativt for åkerens daværende tilstand.

Endelig gis oppdragene på de forvaltningsinitierte undersøkelsene i regelen til en spesifikk person, i motsetning til de forskningsinitierte søkene, som i regelen gjennomføres som sosiale søk. Som Missingenprosjektet har vist, kan sosiale søk og individuelle søk slå forskjellig ut avhengig av personer (Maixner dette bindet). Man kan altså ikke være sikker på at et metallsøk utført ved en bestemt anledning gir et representativt bilde av forholdene på en spesifikk lokalitet. Det avhenger av årstid, overflatens tilstand, undersøkelsehistorikk, vær, utstyr og personal.

FORVALTNING AV KULTURMINNER I DYRKET MARK

En av de store forskjellene mellom norsk og dansk forvaltningspraksis er at det i Danmark er tillatt å foreta

søk i pløyejorden over registrerte kulturminner med mindre annet er vedtatt. I motsetning til det forbyr norske kulturminnemyndigheter søk på kjente lokaliteter. Dette er en av hovedforklaringene på hvorfor de norske resultatene skiller seg så markant fra de danske. Fordi den automatiske fredningen setter inn ved første registrerte funn, vil det simpelthen aldri kunne «oppstå» detektorplasser, det vil si lokaliteter med et stort antall detektorfunn, med mindre det settes i gang et forskningsprosjekt som inkluderer sosiale søk, som det på Heimdalsjordet ved Gokstad (Bill og Rødsrud 2013).

En annen vesentlig forskjell er måten kulturminneforvaltningen er organisert på. Mens det i Norge er kulturminnevernet i fylkene som står for forvaltning av faste kulturminner og innsamling av løse kulturminner, er disse funksjonene i Danmark tillagt lokalmuseene i en meget desentral museumsstruktur. Mens det i Norge er et forvaltningsorgan som tar imot innkommende funn, for så etter å ha registrert dem å videresende dem til et av landets fem forskende og formidlende landsdelsmuseer, er det i Danmark ett og samme organ som tar imot, forvalter, forsker og formidler. Dette har vesentlig betydning både for forholdet mellom finner og mottaker, museenes muligheter for å påvirke funnstrømmen og for synet på verdien av de innkommende funn.

Metallsøking omtales ikke direkte i den norske kulturminneloven. De paragrafene som direkte og indirekte bestemmer hvordan og når det er lovlig å benytte metallsøker, er § 2, som definerer kulturminner som «alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø», § 3, som forbyr tiltak «som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje», § 4, som definerer hva som betegnes som kulturminner og trekker en øvre grense ved året 1537, § 6, som definerer en sikringssone på fem meter rundt det definerte minnets yttergrenser, § 8, som bestemmer at det kreves dispensasjon fra kulturminneloven for tiltak som gjør inngrep i automatisk fredete kulturminner, § 12, som regulerer eiendomsretten til såkalte løse kulturminner, det vil si gjenstander, bygningsrester, skjelettdeler mv. som er fra før 1537, og endelig § 13, som angir hvem som avgjør om og når det skal utbetales finnerlønn, og i hvilket omfang.

Interessant i denne sammenheng er lovens oppfatning av pløyselaget. I § 3 annet ledd heter det:

Er marken over et automatisk fredet kulturminne eller i et område som nevnt i § 6, tidligere nytt til beite eller innmark, kan den fortsatt nyttes til disse formål hvis ikke vedkommende myndighet

bestemmer noe annet. Uten tillatelse av vedkommende myndighet må det ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere.

Dermed drar loven et skille mellom faste kulturminner, som implisitt forutsettes å være *in situ*, og løse kulturminner, som består av funn uten kontekst. Det er de faste kulturminnene som beskyttes av § 3 – pløyselaget derimot ikke, som det fremgår av paragrafens annet ledd. Hvor godt beskyttet kulturminnet under den dyrkede marken er, kan imidlertid diskuteres. Det tillates fortsatt dyrkning, om enn med visse begrensninger, men det fastlegges ikke hvordan disse begrensningene skal håndheves. Det fastsettes heller ikke noen kompensasjon for begrensningen i dyrkningsretten. All erfaring viser at kontinuerlig dyrkning gradvis sliter ned kulturminner under den dyrkede marken (Jørgensen og Pind (red.) 2001), så uten klare reguleringer og oppfølging er beskyttelsen av kulturminner under dyrket mark i praksis virkningsløs. Effekten av fortsatt dyrkning er at stadig mer av kulturminnet vil bli overført fra «fast» til «løst» kulturminne.

De løse kulturminnene, som eksempelvis befinner seg i pløyselaget, omtales bare i §§ 12 og 13 i kulturminneloven, og her fremgår det ikke at det er noen sammenheng mellom dem og de underliggende, faste kulturminnene. De løse kulturminnene omtales ikke i de viktige, definerende §§ 3 og 4 og er dermed ikke omfattet av automatisk fredning med mindre kulturminnevernet velger å definere dem som sådan. I praksis skjernes det imidlertid ikke på samme måte mellom faste kulturminner og løsfunn i dagens norske kulturminnevern. Selv om det er litt forskjellig praksis fra fylke til fylke, defineres funnsteder også som automatisk fredete, og sikringssoner trekkes utenom dem på samme måte som utenom faste kulturminner. Resultatet av dette er at funnene i pløyselaget blir omfattet av § 3 første ledd, og at det dermed blir ulovlig å samle inn nye funn i området med mindre innsamlingen er hjemlet i § 8, 9 eller 11, mens dyrkning fortsatt er tillatt, og her gjelder ingen begrensninger med mindre det foreligger et spesifikt vedtak.

Praksis hindrer altså videre søk på allerede kjente funnplasser. Begrunnelsene man møter i fagmiljøet, er mange. Det refereres ofte til frykten for at en lokalitet «tømmes» og dermed slettes uten god nok dokumentasjon, til at Norge ifølge Maltakonvensjonens artikkel 3 ib og 4 ii (Maltakonvensjonen 1992) er forpliktet til å arbeide for bevaring *in situ*, til at metallsøking kan rekke dypere enn pløyselaget og finnere dermed uforvarende vil kunne ødelegge bevarte kontekster, og så videre. Mindre vitenskapelige begrunnelser forekommer også, eksempelvis at kulturminnevernet allerede har knapt

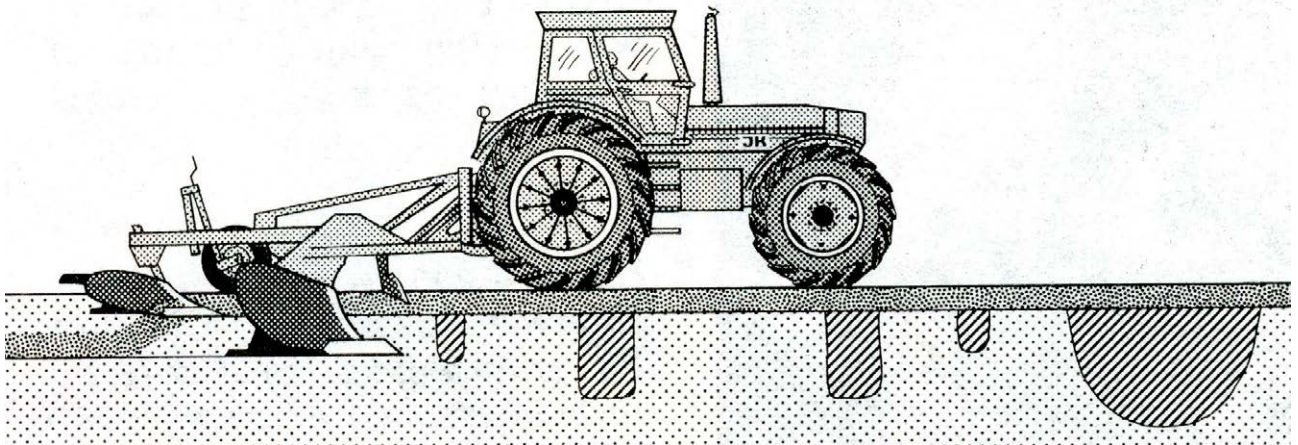

Fig. 2. Plogen sletter alle spor - etter Kristensen 1999: 5.

med kapasitet, og at en ukontrollert «skattejakt» derfor vil føre til sammenbrudd, samt at løsfunn i seg selv ikke har noen verdi. Disse argumentene forutsetter at bevaring *in situ* er et reelt og bedre alternativ, men det er ikke dokumentert. Samtidig ser argumentene helt bort fra at det skulle kunne være annet enn herlighetsverdien å redde ved å ta vare på de løse kulturminnene.

Som eksempelvis Peter Vang Petersens bidrag til denne beretningen viser, kan gjenstandene i seg selv inneholde betydelig informasjonsverdi av stor forskningsmessig interesse. Derfor må det naturligvis også være av interesse at de bergede gjenstandene er i best mulig tilstand, slik at informasjonsinnholdet er størst mulig. Imidlertid kan ikke bare den enkelte gjenstand, men også spredningsmønsteret til et større antall gjenstander i pløyselaget gi viktig informasjon av interesse for forskningen. Dette er det tallrike eksempler på, fra de oppløyde boplasslagene som avspeilet aktivitetssoner på den senglasielle boplassen Bro på Fyn (Andersen 1972), via et oppløyd jernaldergravfelt med rekonstruerbare graver på Odberg i Vestfold (Johansen mfl. 2003) til løsfunn som tegner et bilde av spesialiserte håndverkerkvarterer i vikingbyen Hedeby i Schleswig (von Carnap-Borheim mfl. 2007). Spørsmålet er hvor lenge slike spredningsmønstre kan bevares under kontinuert dyrkning.

PLOGEN SLETTER ALLE SPOR¹ – ELLER: IN SITU PRESERVATION SUCKS²

Er bevaring *in situ* mulig i og under dyrket mark (Martens 2010; Willems 2014), og i så fall: i hvilken grad? Det er spørsmål som må stilles før eller siden

1 Sitat fra Ekstrøm og Martens 2006

2 Sitat fra Willems 2014

i det norske kulturminnevernet (Johnsen 2009). Og hvis svaret er negativt, hvilke tiltak vil man så sette i verk for å imøtegå problemet?

Danske data fra overpløyde lokaliteter viser hvordan dyrkningslaget dramatisk har økt gjennom 1900-tallet, og hvordan de underliggende kulturminnene tilsvarende er blitt slitt ned (fig. 2–7). Dette rammer alle kategorier av kulturminner under dyrket mark; gravplasser, boplasser, produksjonsplasser og så videre (Jørgensen og Pind 2001 (red.); Watt 1997; 1998; 2006). Hvis denne utviklingen fortsetter, vil mange kulturminner bare være bevart som løsfunn i dyrkningshorisonten og som et svakt (og falmende) kjemisk avtrykk i undergrunnen. Dertil kommer at endringer i grunnvannsnivået som følge av reguleringer av vannløp og drenering samt tilførte bekjempningsmidler og gjødsel forandrer jordens kjemiske egenskaper og derigjennom bevaringsforholdene for eventuelle artefakter og økofakter *in situ* (Borg mfl.1994).

I pløyselaget kan tillegges fysisk slitasje, tilføring av oksygen, forflytning med mer – alt til skade for og i siste instans ødeleggelse av de deler av et kulturminne som ikke lenger er *in situ*. Samtidig viser andre undersøkelser (Henriksen dette bind) hvordan forholdet mellom spredningsbildet i pløyselaget og de underliggende urørte strukturer gradvis viskes ut over tid, slik at eventuelle mønstre og til og med opprinnelig funnsted kan være vanskelig å rekonstruere etter at en gitt artefakt har ligget i pløyesonen i en årrekke. At de menneskeskapt ødeleggelsene også strekker seg til områder som ikke (lenger) er under dyrkning, har blant annet flere svenske studier vist (Borg mfl.1994; Ullén mfl. 2004; Nord mfl. 2005).

Ifølge Statistisk sentralbyrå (SSB 2014) utgjør det aktivt dyrkede arealet i Norge ca. 3 prosent av landets samlede landoverflate, eller bare 9859 km², altså et areal

som er mindre enn det samlede arealet av de danske øyene Sjælland og Fyn. Selv om man må forvente at tidligere tiders manuelt baserte dyrkningsformer kunne utnytte mer begrensede flater enn nåtidens sterkt mekaniserte jordbruk og derfor har hatt en noe større utbredelse enn dagens, er det hovedsakelig innenfor dette begrensede arealet at man vil kunne finne sporene etter tidligere tiders agrarbebyggelse. Dermed er trykket på sporene etter agrarbebyggelse fra forhistorie og middelalder sterkt hva angår både nedslitning og miljø.

UTFORDRINGER FOR KULTURMINNEVERNET

Problemet er at den norske kulturminneloven reelt ikke yter noen beskyttelse for kulturminnene i dyrket mark eller under dagens aktive gårdsbruk. Jordbruket er eksempelvis unntatt for søknadsplikt etter plan- og bygningsloven i forbindelse med utbygging og endring av driftsbygninger. Det gjør at tiltak som kan medføre store tunnære markinngrep, ikke i forkant blir forelagt kulturminnemyndighetene. Dette rammer i særlig grad sporene etter den middelalderlige agrarbebyggelsen, som allerede er dårlig belyst arkeologisk sett (Martens 2009: 13–14). Et annet og kanskje enda større problem er at kulturminnene under dyrket mark etter kulturminneloven § 3 annet ledd ikke beskyttes mer enn med et generelt forbud om at pløying og annet jordarbeid ikke må foretas «dypere enn tidligere». Teksten sier ikke noe om hvordan dette skal håndheves, og det nevnes heller ikke noe om kompensasjon for begrensningen i dyrkningsretten. Med den manglende kompensasjonen for inngrepet i dyrkningsretten må man anse lovens beskyttelse for illusorisk. Hvor svak paragrafen egentlig er, ble illustrert med uhyggelig tydelighet under arbeidet med å beskytte vikingtidshandelsplassen på Kaupang i Vestfold. Man endte opp med å måtte skreddersy en ordning til beskyttelse av dette unike fortidsminnet fordi loven ikke har regler for ekspropriasjon og tilhørende kompensasjon.

Problemene for kulturminneloven stopper ikke her, for så lenge hovedfinansieringskilden for arkeologiske redningsundersøkelser er regulert av kulturminneloven § 10, vil man ikke kunne foreta redningsutgravninger i noe større omfang når det gjelder dyrkningstruede kulturminner (Martens 2005; Ekstrøm og Martens 2005: 32–33). Her kunne man se til Danmark, hvor det årlig settes av en pott statlige midler til å dekke akkurat den typen aksjoner. I Norge settes det hvert år av et beløp til dekking av «mindre private tiltak», men midlene er i utgangspunktet ikke tiltenkt dyrkningstruede kulturminner. Dermed er denne typen

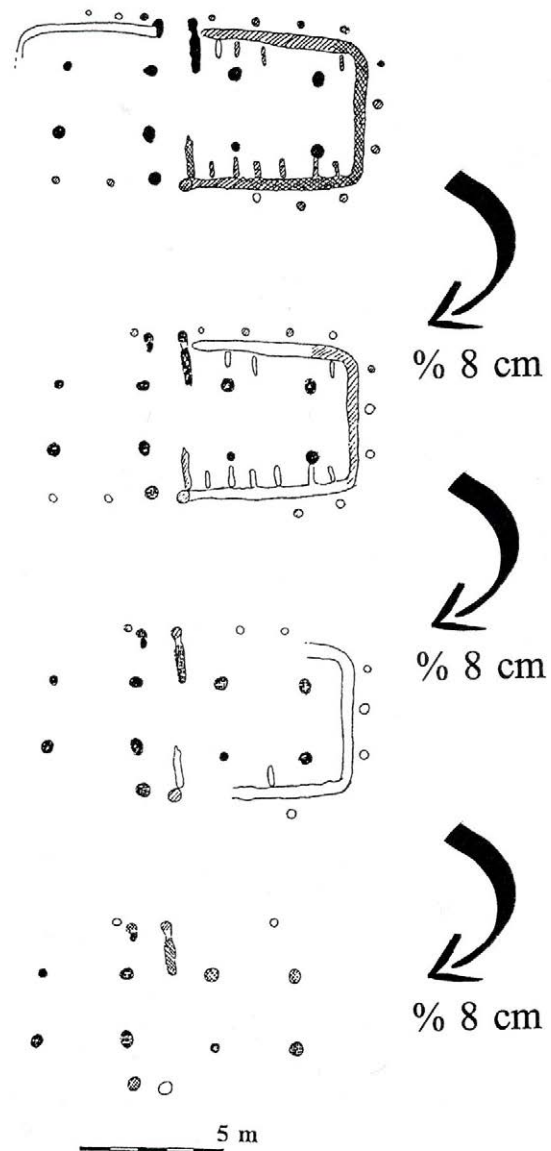

Fig. 3. Effekten av gradvis nedslitning på et kulturminnes kildeverdi – eksemplifisert ved nedslitningen av sporene etter et førromersk hus – etter Rindel 2001: fig. 8

kulturminner i praksis nesten uten beskyttelse, og man kan derfor spørre seg om Norge ikke trenger en revisjon av den gjeldende kulturminneloven. Hvis ikke vil tapet av kulturminner i årene som kommer, bli langt større enn den årlige andelen på 0,5 prosent som man har satt seg som mål (Miljøverndepartementet 2005).

POTENSIALET I METALLSØKING FOR FORVALTNINGEN AV VÅRE KULTURMINNER

Ser vi på det samlede trusselbildet for kulturminner i og under dyrket mark, er det ingen tvil om at kulturminnevernet i Norge står overfor alvorlige utfordringer. Hvis ikke noe skjer, vil tapet av kulturminner i løpet av

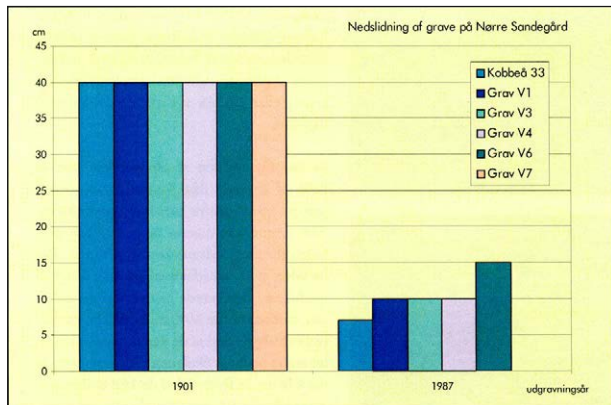

Fig. 4. Utvikling i bevart dybde av graver på det bornholmske gravfeltet på Nørre Sandegård mellom 1901 og 1987, etter Henriksen 2001: fig. 16.

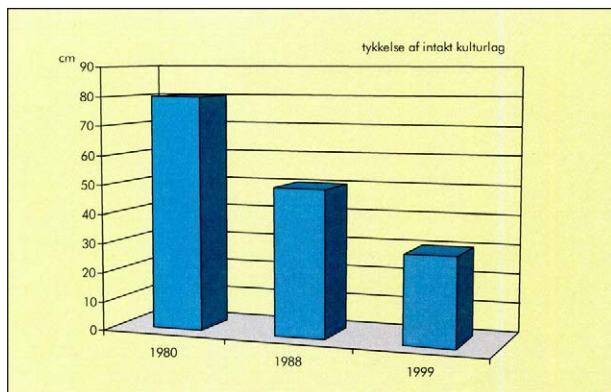

Fig. 5. Utviklingen i tykkelsen av bevart kulturlag på boplassen Rytterbakken på Bornholm i perioden mellom 1980 og 1999, etter Jørgensen 2001: fig. 9.

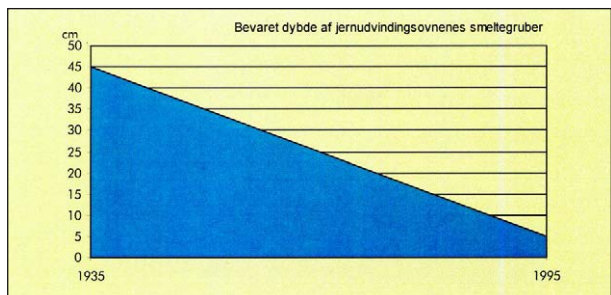

Fig. 6. Utviklingen i bevart dybde av slaggegropar på jernutvinningsplassen ved Snorup i Vestjylland mellom 1935 og 1995, etter Jørgensen 2001: fig. 8

få tiår overstige de verste forutsigelsene, og det uten noen form for dokumentasjon. Kulturminnevernet mangler rett og slett kapasitet og virkemidler i møte med disse utfordringene. Samtidig er det utenkelig at sektoren i nærstående fremtid skulle få overført tilstrekkelige midler til å kunne oppfylle kravene i kulturminneloven § 3 annet ledd, Maltakonvensjonen eller det nasjonale målet om å begrense tapet av

Fig. 7. Grav 3 på Odberg nordre, Larvik, Vestfold rett etter dybdepløyningen 2003. Ringgrøften er helt pløyd opp og det er bare bunnen av podsolprofilen under grøften som er bevart in situ. Resten ses i pløyselaget. Foto Jes Martens 2003.

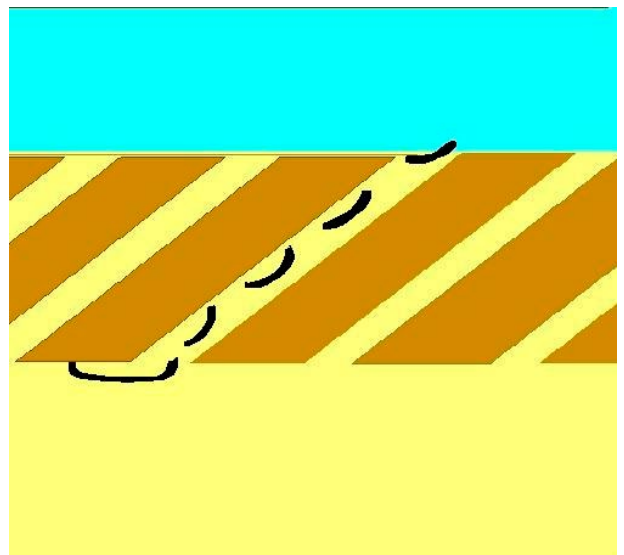

Fig. 8. Grav 1 på Odberg nordre, Larvik, Vestfold rett etter dybdepløyningen 2003. Leirkarskår og brente bein på markoverflaten kunne følges gjennom pløyselaget ned til bunnen av urnen som sto in situ under pløyselaget. Grafikk Jes Martens.

kulturminner til 0,5 prosent i året. Man må derfor tenke annerledes. *Crowdsourcing* er et virkemiddel som er blitt moderne i andre land, og som også prøves ut innenfor andre deler av museumsverdenen i Norge (Espen Uleberg, personlig meddelelse). Som erfaringene har vist i Danmark, kan nedslitningen av kulturminner under pløyselaget observeres gjennom funnene i pløyselaget (Watt 1998: 212 og fig. 5). Det er her de private metallsøkerforeningene vil kunne komme inn. Gjennom en systematisk overvåking av overflaten over kjente overpløydde kulturminner ville man få en indikasjon på nedslitingsgraden og trusselbildet (fig. 9). Dermed kunne man bedre vite

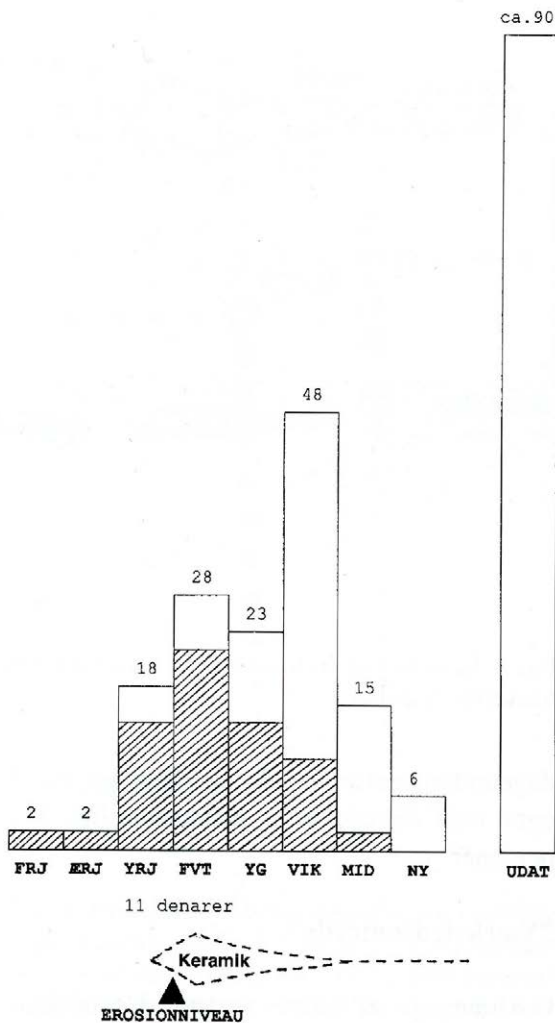

Fig. 9. Forholdet mellom bevaringsgrad og innhold av gjenstander i pløyselaget, etter Watt 1998: fig. 5.

når og hvor det var nødvendig å gripe inn og foreta den ultimative *ex situ*-bevaringen som en arkeologisk undersøkelse er. Selv om det verken er mulig eller formålstjenlig å grave ut alle kulturminner, er kunnskapen om deres eksistens, datering og art viktig for så vel forvaltning som forskning. I tillegg ville man etter hvert bygge opp en kunnskapsbank som ville kunne sammenlignes med den danske, og forskningsgapet som har oppstått i løpet av de siste tiårene, ville bli lukket.

AVSLUTTENDE DISKUSJON OG PERSPEKTIVERING

Målet med denne publikasjonen og seminaret som ble avholdt på Kulturhistorisk museum 28. april 2014 var å presentere forskjellige tilnærminger til privat metallsøking; de tre skandinaviske og den nordtyske. Som det fremgikk av innleggene på seminaret og

bidragene til den foreliggende artikkelsamlingen, har landene ganske forskjellig syn på bruken, ikke minst den private bruken, av metalledetektorer. Det er ingen tvil om at den danske modellen for bruk av metallsøking (se bidragene til Trier, Petersen, Henriksen og Dobat i dette bindet) gir et betydelig mer representativt og nyansert bilde av utbredelsen og tilstanden av de funnførende kulturminnene enn særlig den svenske (Lingström dette bind), hvor det primært fokuseres på lokaliteter som skal tas bort i forbindelse med utbygging, selv om det er knyttet store representativtetsproblemer til den danske modellen også. Men det interessante er at selv om eksempelvis svensk kulturminnevern er ganske restriktivt når det gjelder privat bruk av metallsøkere, er svenskene likevel ikke i tvil om metallsøkingens verdi for den arkeologiske forskningen (Lingström dette bindet). Tvilerne finner vi først og fremst her i Norge. Det som tilsynelatende virker mest skremmende på norske kolleger i kulturminnevernet, er visjonen om den mengden gjenstander som ville velte inn dersom man fulgte det danske eksemplet og slapp metallsøkingen helt fri. Derfor er det tyske eksemplet fra Schleswig-Holstein (Majchczack dette bindet) interessant. Her har man, etter å ha vært vitne til suksessen og problemene i Danmark, forsøkt å ta det beste fra to verdener – kombinere private søk med styring og restriksjoner. En slik tilnærming kunne synes ideell ikke bare for Norge, men for alle de skandinaviske landene. Spørsmålet er bare om ikke det er for sent – i hvert fall i Danmark. For Norges del er det kanskje ennå mulig å få til. Missingen-prosjektet (Maixner dette bindet) gir i alle fall indikasjoner på at det i det private miljøet vil være interesse for en slik samarbeidsmodell. Uansett er det på tide at man i norsk kulturminnevern begynner å oppfatte metallsøkerfunn som en viktig kilde til kunnskap – ikke bare om gjenstander, men også om bebyggelsesmønstre og -hierarkier og ikke minst om kulturminnenes tilstand i dyrket mark – og begynner å handle deretter. De private metallsøkerne gir oss faktisk mulighet til å følge opp kulturminneloven § 3 annet ledd. I tillegg bidrar de til å redde et uvurderlig forskningsmateriale som ellers ville gått tapt. Om vi samarbeider med de private aktørene på den rette måten, kan vi også sikre at informasjonsverdien til de såkalte løsfunnene blir høy nok til å være vitenskapelig interessant.

REFERANSER

- Andersen, Søren H. 1972. "Bro. En senglacial boplads på Fyn". *Kuml*: 7–60.
- Bill, Jan og Christian L. Rødsrud 2013. "En ny markeds- og produksjonsplass ved Gokstad i Vestfold". *Nicolay* nr. 120: 5–12.
- Borg, Gunnar Ch., Leif Johnsson, Agneta Lagerlöf, Einar Mattsson, Inga Ullén og Gunnel Werner 1994. *Nedbrytning av arkeologisk material i jord*. Konserveringstekniske studier. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport RIK 9, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Brøndsted, Johannes 1960. "Jernalderen". *Danmarks Oldtid*, bd. III. København: Gyldendal.
- Ekstrøm, Hanne og Jes Martens 2006. "Plogen sletter alle spor. Et dyrkningstruet gravfelt på Odberg i Lågendalen". *Nicolay* nr. 97: 21–33.
- Henriksen, Mogens B. 2001. "Fynske jernaldergrave – en udryddelsestruet gruppe af fortidsminder". Jørgensen og Pind 2001: 75–84.
- Jensen, Barbro Lindahl 1996. "Kring de heliga backarna". Per Karsten, Bo Knarrström, Stefan Kriig, Barbro Lindahl Jensen, Mats Regnell og Mac Svensson (red.). *Projektprogram inför arkeologiska förundersökningar av Järnvägen Västkustbanan, delen Helsingborg–Kävlinge, Malmöhus län, Skåne 1996*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, UV Syd Rapport 50: 14–21. Lund: Riksantikvarieämbetet, UV-Syd.
- Jensen, J. 2003. "Ældre Jernalder. 500 f. Kr. – 400. e. Kr.". *Danmarks Oldtid, Bd. 3*. København: Gyldendal.
- Jensen, J. 2004. "Yngre Jernalder og Vikingetid. 400 e. Kr. – 1050. e. Kr.". *Danmarks Oldtid, Bd. 4*. København: Gyldendal.
- Johansen, Jannie; Isabel C. Rynning, Anne Skullerud og Jes Martens. "Et oppløyd gravfelt på Odberg i Lågendalen". *Nicolay* nr. 91: 46–58.
- Johnsen, Evelyn 2009: *A Question of Reburial*. Masteroppgave. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), Trondheim.
- Jørgensen, Anne N. og John Pind (red.) 2001. *Før landskapets erindring slukkes. Status og fremtid for dansk arkæologi*. Rapport fra arkæologikonferens på Nationalmuseet d. 22.–23. marts 2000. København: Rigsantikvaren og det arkæologiske nævn.
- Jørgensen, Lars 2001. "En tabt fortid eller beskyttet kulturarv? De truede bebyggelsesspor fra jernalder". Jørgensen og Pind 2001: 65–74.
- Kristensen, Inge K. 1999. "Held i uheld". *Skalk* 2: 14–17.
- Lyngstrøm, Henriette og Lasse C.A. Sonne (red.) 2014. *Vikingetidens aristokratiske miljøer. Arkæologi på Saxoinstituttet. Tekster fra et seminar i seed-netværket Vikingetid i Danmark. Saxo-Instituttet – Københavns Universitet den 29. november 2013*. København: Københavns Universitet.
- Maltakonventionen 1992 hentet fra <http://www.coe.int/nb/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007bd25>
- Martens, Jes 1999. "Delprojekt: Jernalderbønder ved Øresund". Ulf Säfvestad og Anne Carlie (red.). *Publiceringsplan för projektet Västkustbanan (VKB) Helsingborg–Kävlinge*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, UV Syd Rapport 60: 37–47. Lund: Riksantikvarieämbetet, UV-Syd.
- Martens, Jes. 2005. "Fortiden pløyes vekk". Intervju ved Cato Gunfeldt. *Aftenposten* 22. juli, Oslo. Hentet fra <http://www.aftenposten.no/viten/Fortiden-pløyes-vekk-6361749.html>
- Martens, Jes 2015. "Nr. 55. Odberg nordre 2115/3". Ingrid Marie Berg-Hansen (red.). *Arkeologiske undersøkelser 2005–2006, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo*: 44. Kristiansand: Portal forlag.
- Martens, Jes og Bengt Jakobsson. "Bronzealder og ældre jernalder". Thomas Hansson (red.). *Vetenskapligt program för UV-Syd 1999–2002*, Rapport UV-SYD 35: 30–39. Lund: Riksantikvarieämbetet UV-Syd.
- Martens, Vibeke Vandrup 2010. "Environmental monitoring of archaeological deposits". Trow, Stephen, Vincent Holyoak og Emmet Byrnes (red.): *Heritage Management of Farmed and Forested Landscapes in Europe*. EAC Occasional Paper 2010: 75–82. Brussel: Europae Archaeologiae Consilium.
- Miljøverndepartementet 2005: *Leve med kulturminner*. Stortingsmelding nr. 16 (2004–2005). Oslo: Miljøverndepartementet.
- Nord, Anders G., Henke Kars, Inga Ullén, Kate Tronner og Eva Kars 2005. "Deterioration of archaeological bone – a statistical approach". *Journal of Nordic Archaeological Science* vol. 15: 77–86.
- Nord, Anders G, Kate Tronner og Inga Ullén 2002. "On the deterioration of archaeological iron artefacts in soil". *Fornvännen* vol. 97/4: 298–300.
- Pilø, Lars 2007. "The Fieldwork 1998–2003: Overview and Methods". Dagfinn Skre (red.). *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project*. Publication Series, vol. 1. (Norske Oldfunn XXII): 143–160. Århus: Aarhus University Press.
- Rindel, Per Ole 2001. "Building typology as a means of describing the development of early village communities in the 5th–3rd centuries B.C. at Grøntoft, Western Jutland, Denmark". Johann Rasmus Brandt og Lars Karlsson (red.). *From Huts to Houses. Transformations of Ancient Societies*. Proceedings of an International Seminar organized by the Norwegian and Swedish Institutes in Rome, 21–24 September 1997. Skrifter utgivna av svenska

- instituttet i Rom, 40, LVI. Acta ad archaeologiam et atrium historiam pertinentia, 40, XIII: 73–87. Stockholm: Paul Åströms förlag.
- Sanden, Anders Engen 2014. "Fant skjulte skatter fra fortiden". *Moss Avis* 7. juli.
- Statistisk sentralbyrå 2014. "Strukturen i jordbruket 2014". Hentet fra <https://ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stjord>
- Stidsing, Ernst, Karen Høilund Nielsen og Reno Fiedel (red.) 2014. *Wealth and Complexity. Economically specialized sites in Late Iron Age Denmark*. East Jutland Museum Publications vol. 1. Århus: Aarhus University Press.
- Ullén, Inga, Anders G. Nord, Monica Fjaestad, Einar Mattsson, Gunnar Ch. Borg og Kate Tronner 2004. "The degradation of archaeological bronzes underground: evidence from museum collections". *Antiquity* vol. 78, no. 300, June 2004: 380–390.
- von Carnap-Bornheim, Claus, Volker Hilberg, Sven Kalmring og Joachim Schultze 2007. *Hedeby's settlement and harbour: recent research in a Viking Age trading center*. C.J.C. Reuvenstezning 19. Amsterdam: Erfgoed Nederland.
- Watt, M. 1997. "Overfladerekognoscering af jernaldersbopladser. Nogle kildekritiske betragtninger over samarbejdet mellem arkæologer og detektoramatører". Johan Callmer og Erik Rosengren (red.). "Gick Grendel att söka det höga huset ...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Hallands Läns museums Skriftserie No. 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17: 131–143. Halmstad: Hallands Läns museer.
- Watt, Margrethe. 1998. "Bopladser med bevarede kulturlag og deres betydning for studiet af bosættelsesmønstre og centerdannelser i jernalderen. Eksempler og erfaringer fra Bornholm". Lars Larsson og Birgitta Hårdh (red.): *Centrala Platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8, No. 28: 205–216. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Watt, Margrethe 2006. "Detector sites and settlement archaeology on Bornholm. A survey of 'productive sites' from the Iron Age and the Viking Age 1996–1999". *Journal of Danish Archaeology* vol. 14: 139–167.
- Willems, Willem 2014. "Preservation *in situ* as a dangerous dogma". Paper presented at the session T02S022: Andersson, Caroline, Dick de Jager, Eva Kars og Vibeke Vandrup Martens (org.). *Preservation in situ or excavation?* at the EAA 2014 conference in Istanbul.